

УДК [94:911.375],,13/21”(477)

Формування і розвиток території Львова: зміни адміністративно-територіального поділу міста в XIII–XXI століттях

Мар'яна ДОЛИНСЬКА

*Український Католицький Університет,
кафедра класичних, візантійських і середньовічних студій,
вул. І. Свенціцького 17, м. Львів 79011, Україна
mardol@ucu.edu.ua*

Інформації щодо офіційного адміністративного поділу Львова в княжі часи немає; можна говорити тільки про елементи типових магдебурзьких просторових утворень. У XIV–XVIII ст. Львів поділявся на середмістя, два передмістя і міські села; всі ці простори перебували в адмініструванні магістрату. В австрійський період було змінено межі між передмістями, а села виведено з-під управління міста. Територія Львова зросла протягом XX ст. Межі передмість-районів було змінено на початку XXI ст.

Ключові слова: Львів XIII–XXI ст., міська територія, адміністративно-територіальний поділ.

Адміністративно-територіальний поділ міста виникає для полегшення його управління і базується на особливостях культурного ландшафту (поєднанні природного й рукотворного теренів). У пізньосередньовічний час адміністративно-територіальні одиниці не відразу набували юридичного статусу відповідно до якогось (невідомого нині) документа, а існували як традиційні утворення. На сьогодні немає даних щодо адміністративного устрою для найдавнішої історії Львова в період Галицько-Волинської держави. В науковій і краєзнавчій літературі описано лише традиційний територіальний поділ на дитинець, посад і поділ.

Не заглиблюючись у полеміку щодо розташування княжого города, варто згадати просторові елементи останньої третини XIII – початку XIV ст., притаманні містам, що жили відповідно до засад магдебургії. У часі просторової локації розпланували майбутнє середмістя („місто в мурах”) і вимірювали значні площі землі для сільськогосподарської діяльності міщан. Просторова локація – це тривалий процес вимірювання отриманих територій, позначення на терені меж, визначення і розмежування середміських парцель – одиниць нерухомої власності. Середмістя набирало вигляду чітко урбанізованого, а передмістя – умовно кажучи, на початках було чистим полем із невеликими

анклавами поселень сільського характеру. Для середмістя характерним є паралельно-перехресний характер забудови, воно було оточене оборонними мурами і ровом з водою (деколи, водною оборонною лінією служило штучно відведене русло ріки). Для решти території міста (майбутніх передмість) вимірювалася конкретна територія (передбачена привілеєм) для сільськогосподарського та іншого використання. Переважно вимірювання здійснювалося у франконських ланах¹.

Свідченням впровадження елементів як просторової і правової локації магдебурзького міста, так і просторових рис цього права є надання князем Левом війтові Бертольдowi нерухомості. Млин Штехера належав його спадкоємцям щонайменше до кінця XIV ст., зберігав назву до XVII ст. і фізично проіснував на одному місці аж до початку XX ст.² Це підтверджує низка пізніших документів. У привілеї короля Казимира III 1368 року було написано, що „і млин пана Григорія Штехера, львівського міщанина, в розмірах вищезгаданих 100 ланів чи мансів також хочемо залишити”³. Грегор (Григорій) Штехер, очевидно, був нащадком першого відомого львівського війта на німецькому праві Бертольда Штехера. У тексті „Головного інвентаря” 1608 року стверджується, що на час написання документа млин Грегора Штехера належав канонікам і, відповідно, називався Канонічим – „młyn Kanonicy” („gdzie Połtew ma upust abo przygwę, spadając na młyn Kanonicy przy Porzeczcu Woli Zamarstynowskiej. Który młyn spomina przywilej, że był na onczas Gregra Stechera mieszczanina”)⁴. У Йосифінській метриці 1788 року фігурує млин Капітули під конскрипційним номером 195⁵. Якщо врахувати, що в Римо-католицькій церкві канонік – це член капітулу (колегії духовних осіб кафедрального собору)⁶, то можна допустити, що в обох

¹ Лан – одиниця площі, приблизно 20–25 га; територією, вимірюною в ланах, наділяли в пізньому середньовіччі магдебурзькі міста. У реальності це була дуже витягнена земельна ділянка довжиною близько 2 300 м і шириною понад 100 м (*Могитич Р.* Передмістя самоврядного Львова у першій половині XVII століття // *Вісник Інституту „Укрзахідпроектреставрація”*. Львів, 2003. Ч. 13. С. 33). Первісно „лан” означав тільки одиницю площі, а в процесі формування загального міського простору поступово перетворився в характеристику великого земельного наділу єдиного власника.

² *Долинська М.* Елементи локації Львова у княжу добу // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2008. Т. ССLV: Праці Комісії архітектури і містобудування. С. 78–85.

³ Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль; наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. Львів, 1998 („Львівські історичні пам’ятки”. Т. I). № 3. С. 35.

⁴ *Sta łanów inwentarz główny z osobna każdegoz verificacją, na sześć tractatów rozdzielony* // *Zubyk R.* *Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635*. Lwów, 1930. S. 461.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 19 (Йосифінська метрика), оп. 12, спр. 4, арк. 19 зв.

⁶ *Словник іншомовних слів* / За ред. О. С. Мельничука. Київ, 1974. С. 306, 309.

документах йдеться про той самий млин. Згідно з методикою ретроспективної локалізації нерухомої власності, будівля, що мала йосифінський конскрипційний номер 195, відповідала францисканському конскрипційному номеру 588⁷ і на кінець XIX ст. мала адресу ul. Młynarska, 13⁸. Сьогодні це вул. Лемківська, на якій відсутній орієнтаційний номер 13, оскільки означена ним будівля в радянський час опинилася на території лако-фарбового заводу. Отже, млин Штехера – млин каноніків (прелатів) – капітульний млин знаходився при непарній стороні теперішньої вул. Лемківської неподалік від її стику з вул. Замарстинівською.

Від території, яка належала до млина, вздовж течії ріки по її правому березі тягнувся найдавніший лан львівських передмість, порушуючи їх чітку структуру, про що йтиметься далі. Уже в локаційному привілеї Казимира III про надання Львову ста ланів у 1368 р. було записано: „Крім того, млин згаданого костелу святої Діви Марії, що з давніх часів і навечно до цього костелу приєднаний, разом з одним ланом, що також цьому костелові належить, до згаданих 100 ланів приєднуємо. І млин пана Григорія Штехера, львівського міщанина, в розмірах вищезгаданих 100 ланів чи мансів також хочемо залишити”⁹. Чому документ XIV ст. виокремлює тільки один зі ста ланів? Імовірно, причина була в тому, що з послідовного опису ста ланів цей ніби випадав, виокремлювався топографічно (місцем розташування). Земельні надання магдебурзького міста склалися з величезних компактних наділів, а лан „Діви Марії” виокремлювався в просторі. Тому логічно було описувати його окремо. Традицію згадувати „один останній лан” окремо від інших продовжено й у „Головному інвентарі” 1608 року. У чорновому варіанті Інвентаря йшлося: „Za którym Zamerstynowem od zбочu iest ieszcze ieden łan ze stu ostateczny z przywileiu stolanowego kościołowi P. Mariey należący którego są possesormi toy M. PP. Aręza prałaci” („Від схилів Замарстинова є ще один лан, останній зі ста, за столоновим привілеєм [наданий] костелові Діви Марії, власниками якого є прелати того [костелу]”)¹⁰. В люстрації Львівського староства 1570 року так описано розташування цього лану: „Tu konkluduią* się łany mieyskie z łanem Panny Maryi, który się począł od Łanów Zamerstynowskich a kończy się u Zboisk” („Тут межують міські лани з ланом Діви Марії, який починається від Замарстинівських ланів і закінчується біля Збоїськ”)¹¹. Фактично лан належав до Старостинської юридики (королівського Краківського передмістя). Він тягнувся вздовж течії Полтви з південного заходу на північний схід паралельно до межі між королівським передмістям

⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 20 (Францисканська метрика), оп. 12, спр. 78, арк. 22 зв.

⁸ Skorowidz c. k. miasta Lwowa. Lwów, 1899; Spis domów i ulic c. k. głównego miasta Lwowa, z przedmieściami. Lwów, 1856. S. 382.

⁹ Привілеї міста Львова... № 4. С. 38–39.

¹⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 52 (Магістрат міста Львова), оп. 1, спр. 108, арк. 18 зв.

* Від лат. *concludo* – обіймати, обмежувати, закінчувати.

¹¹ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 391, арк. 26.

(Старостинською юридикою) і селом Замарстинів. Початок лану (південно-західна точка) знаходився поблизу млина Штехера. Не випадково в привілеї 1368 року наступним реченням після згадки про „останній один” лан названо млин Григорія Штехера, що знаходився в ареалі 100 ланів.

Ріка Полтва біля Штехерівського млина¹² при загаті досить різко змінювала напрям течії з північного на північно-східний, її русло тут служило природною межею між передмістям та селами Замарстиновом і Збоїськами. Порівняння історичних і сучасної карт дає змогу прив'язати цей відтинок русла Полтви до частини вул. Хімічної (від її перетину з просп. В. Чорновола) і вул. Комунальної; при стику останньої з вул. Жовківською русло Полтви повертало різкіше на північ, майже співпадаючи з лінією вул. Жовківської. Межа між Замарстиновом і Збоїськами, згідно з картографічним аналізом, розпочиналася приблизно від перетину сучасних вулиць В. Липинського і Б. Хмельницького та йшла далі в північному напрямі. Відомостей про форму і напрям протяжності цього лану на сьогодні немає, проте його розміри повинні були відповідати тогочасним стандартам, тобто площа складала близько 250 тис. м² (це число ймовірно при вимірах лану 103,68 × 2 332,8 м¹³). Можна припустити, що цей найдавніший лан тягнувся вздовж течії ріки по її правому березі. На протилежний берег костельний лан поширюватися не міг, бо там відповідно до привілею 1368 року були наміряні лани, які не могли ні співпадати, ні частково перекриватися з найдавнішим ланом. Не міг цей первинний лан довжиною прямувати і в південному напрямі, щоб не потрапити на територію княжого пригороддя. Після локації міста на магдебурзьких засадах „марійський” лан опинився між Старостинською юридикою і селом Замарстинів.

У локаційному привілеї 1368 року вказано, що лан „Діви Марії” належав костелу, освяченому цим іменем, а таким міг бути тільки костел Марії Сніжної. Оскільки історіографічна традиція пов'язує побудову костелу з дружиною князя Лева – Констанцією, то можна допустити, що вимірювання лану відбулося в час його володарювання.

У чітку структуру розташування ланів, крім лану „Діви Марії”, не вписуються ще два лани, які мали нетипову форму. Вона була наближена до трикутника, сторони якого тягнулися від Галицької брами вздовж східних схилів Калічої гори, далі – на південь до злиття річки Свинорії і Срібного потоку з Полтвою, звідки – дещо східніше назад на північ до південного прясла міських фортифікацій і вздовж нього. У межах цих ланів розміщувалася реміснича оселя Під Сторожею. Згадка про чинші зі згаданої оселі, які почали надходити до міської каси в 1404 р., спонукає до гіпотези: дивна нетипова конфігурація ланів окремого тракту* була зумовлена тим, що вони вже були вимірними на момент

¹² Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. Львів, 2006. С. 218–221.

¹³ Могитич Р. Передмістя самоврядного Львова... С. 48.

* Тракт – допоміжне непостійне вимірне поняття, яке об'єднує декілька ланів.

першої відомої земельної донації (1356 р.) і тоді їх тільки включили в загальний ареал. Отже, перед привілеєм Казимира III від 1356 р. про надання Львову магдебурзького права існували принаймні три територіальні об'єкти (лани, млин), що мали риси, притаманні просторовій локації міста на магдебурзькому праві.

Два з них (лан костелу Діви Марії і млин Штехера) розташовувалися поруч, а з півночі лан костелу Діви Марії межував з міським селом Замарстинів. Протяжність ланів цього села орієнтувалася в напрямі південь–північ, тобто вони тягнулися перпендикулярно до ланів Краківського передмістя та решти розташованих у цій частині львівського терену міських сіл (Клепарова, Голоска Великого і Малого). Можна припустити, що територія майбутнього села Замарстинів сформувалася дещо раніше від першої земельної донації 1356 року, коли в ареалі 70 ланів король Казимир III надав місту терени, на яких згодом сформувалися Галицьке і Краківське передмістя. На користь цього припущення свідчить документ, складений у Замарстинові 25 січня 1605 р.: „Акт опротестування [меж] між гміною Замарстинова і Львовом та вирок суддів” („Akta protesty między gminą Zamarstynowa a gminą m. Lwowa i wyrok inkwizytorów”)¹⁴. У ньому подано свого роду коротку довідку про історію Замарстинова: Петро Штехер (Petrus Stecher) був райцею міста Львова і власником Замарстинова, так само як і його предки; у 1423 р. Штехери продали Замарстинів Янові Зомерштейну, і від того часу родина Зомерштейнів отримала прізвисько Штехер; Штехера польською називали Стачора (Staczora), а руською – Снадзь (Snadz)*, бо вживані в німецькомовній грубій книзі привілеїв від 1423 р. чужі слова були важкі для вимови (вжитку) полякам і русинам („zathym polakom albo russi nie własnie słowa były do wymowy”)¹⁵.

У тому ж акті розповідалось: Ян Зомерштейн за життя купив від Петрихи Штехер (Piotrowey Stecherowey) дев'ять прутів* спадщини, що лежать при млині Грегора Штехера¹⁶, які після його (Зомерштейна) смерті успадкувала Катаріна. Райці додали йому ще один прут, щоб була вільна дорога до його фільварку, що знаходився біля Головська, щоб і фільварок, і гребля краще прилягали до міста. Відтак територію, якою володіли Зомерштейни, між межами Головська і Збоїськ називали фільварковою осадою і Волею, що мала в ширину десять прутів. До 1502 р. Замарстинів переходив до різних спадкоємців, з яких Петер Ліндрж (Piotr Lindrz) заснував (?) Волицю і Заріччя або Поріччя (Wolica у Zarzeczce albo Porzeczce zasiadło). Як сучасні райці отримали на них право – невідомо, в

¹⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 492, арк. 102.

* Перекласти не вдалося.

¹⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 492, арк. 109. Мабуть Петро Штехер посаду райці отримав у спадок, бо в тексті сказано „był Consul Leopolis od 200 lat”.

* Прут (chorda, fenus) = 7,5 ліктя; шнур як міра довжини = 10 прутів; малий шнур = 10 малих прутів = 125 стіп (1 стіп = 0,314 м); 1/2 курії = 60 стіп (21,3 м) = 4 пруги.

¹⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 492, арк. 156 зв.

документах про це не йдеться; вони починаються шойно від 1603 р.¹⁷ Тим не менше, в іншому місці сказано, що, як впливає з раецьких книг 1599 року, у Замарстинові тягнувся лан костелу Діви Марії, виділений зі ста ланів монахиням („Co z Act pp. Radziec Lwowskich ... A[nno] 1599 i thu in bonis Zamerstiniw łan Panny Maryi rzeczony ex centum laneis na kościół in prima *Qiuisions* centum laneorum didycowane od pp. Kośsielnycu jure¹⁸)¹⁸.

Згадані в різних місцях прізвище Штехерів, лан костелу Діви Марії (Марії Сніжної), присілки Поріччя й Волиця, млин, що належав до Замарстинівського маєтку (млин Штехера)¹⁹, дають підстави вважати, що йдеться про первинне ядро просторової локації міста на магдебурзькому праві останньої третини XIII ст., коли князь Лев наділив німецького вйта Бертольда Штехера нерухомістю (млином і місцевістю Винники). Адже всі згадані просторові елементи оточували міське село Замарстинів: лан відділяв його на півдні від Старостинської юридики (королівського Краківського передмістя), на західній межі лану стояв млин Штехера, а далі на захід локалізовані присілки Поріччя і Волиця.

Надзвичайно цікавим є документ, в якому площа Замарстинова подана не в ланах, а в прутах. Ця одиниця площі мусила бути дуже архаїчною, адже не може мати нічого спільного з відомими в історичній метрології прутами: названі прутки не є співмірними навіть з вузькою стороною лану (5,33 м – прут і понад 100 м – вузька сторона лану). З етнографічних даних кінця XIX ст. впливає, що на той час лан мав 16 прутів або 6 шнурів локотних²⁰, крім того при вимірюванні площі його довжина не була однаковою, а „поселенці дбали лише про означене ширини лану”²¹.

Перелічені нюанси схиляють до висновку, що якийсь Штехер (можливо, навіть, Бертольд) був засновником і першим власником пізнішого Замарстинова. Якщо так, то вже в останній третині XIII ст. склалася цілісна система просторових елементів, локованих відповідно до магдебурзького права, яка включала терен маєтку (фільварку Бертольда Штехера), прилеглий до нього його ж млин і один лан костелу Марії Сніжної.

Так само деякі просторові елементи дають змогу допускати, що забудова середмістя була започаткована в княжу добу. Північна лінія оборонних мурів і паралельна до неї вулиця Вірменська не прилягають до західного і східного прясла під прямими кутами, утворюючи трапецеподібний план середмістя. Природні умови (рельєф і відсутність річок) давали змогу на цьому терені

¹⁷ Там само. Арк. 111 зв.

¹⁸ Там само. Арк. 109 зв.

¹⁹ Долинська М. Історична топографія... С. 149–150, 154–155, 218–221.

²⁰ Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії Галицького села // Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. Львів, 2013. Т. 1: Наукові праці. С. 297.

²¹ Там само.

виміряти „місто в мурах” ідеальної квадратної форми. Відхилення від просторових засад магдебурзького середмістя можна пояснити наявністю забудови на цьому місці перед його вимірюванням. На зміну конфігурації середмістя впливало теж штучне русло Полтви*. Мартин Груневег, німецький купець (пізніше монах), який мешкав у Львові в 1582–1602 рр., розповідаючи про часи князя Лева, стверджував: „оскільки в ті часи Полтва блукала по долині й утворювала в лісі під узгір'ям велике болото, князь розпорядився збирати воду в рів і відводити її, осушувати землю... А тоді князь Лев почав під своїм замком вимірювати місто...”²². Останню фразу складно витлумачити однозначно. Посилання на старе русло** Полтви зустрічаються в документах до XVII ст., а карти зберігають його зображення до кінця XVIII ст. Якщо князь Лев здійснював меліораційні роботи, то метою могло бути не тільки осушення терену, а й використання штучного русла для оборони міста. Безпосередня близькість нового русла до середмістя й Низького замку, як у випадку з північною лінією фортифікацій, наводить на думку, що ці терени вже освоювали / забудовували наприкінці XIII ст.

Адміністративний поділ міської території в наступний (магдебурзький) період склався, очевидно, на основі поступових земельних донацій XIV–XV ст. Головною територіальною одиницею було середмістя, яке нерідко називали „містом в мурах”, оточували його передмістя, а вже до них прилягали села, власником яких було місто в особі магістрату. У випадку Львова чітку геометричність простору порушувала так звана Старостинська юрідика (територія колишнього княжого підгороддя), яка вклинювалася в передмістя і прилягала з півночі безпосередньо до середмістя. Про стихійність формування передмість (як адміністративних одиниць) може свідчити значна різниця в їхній площі: Галицьке передмістя було в чотири рази більшим від міського Краківського.

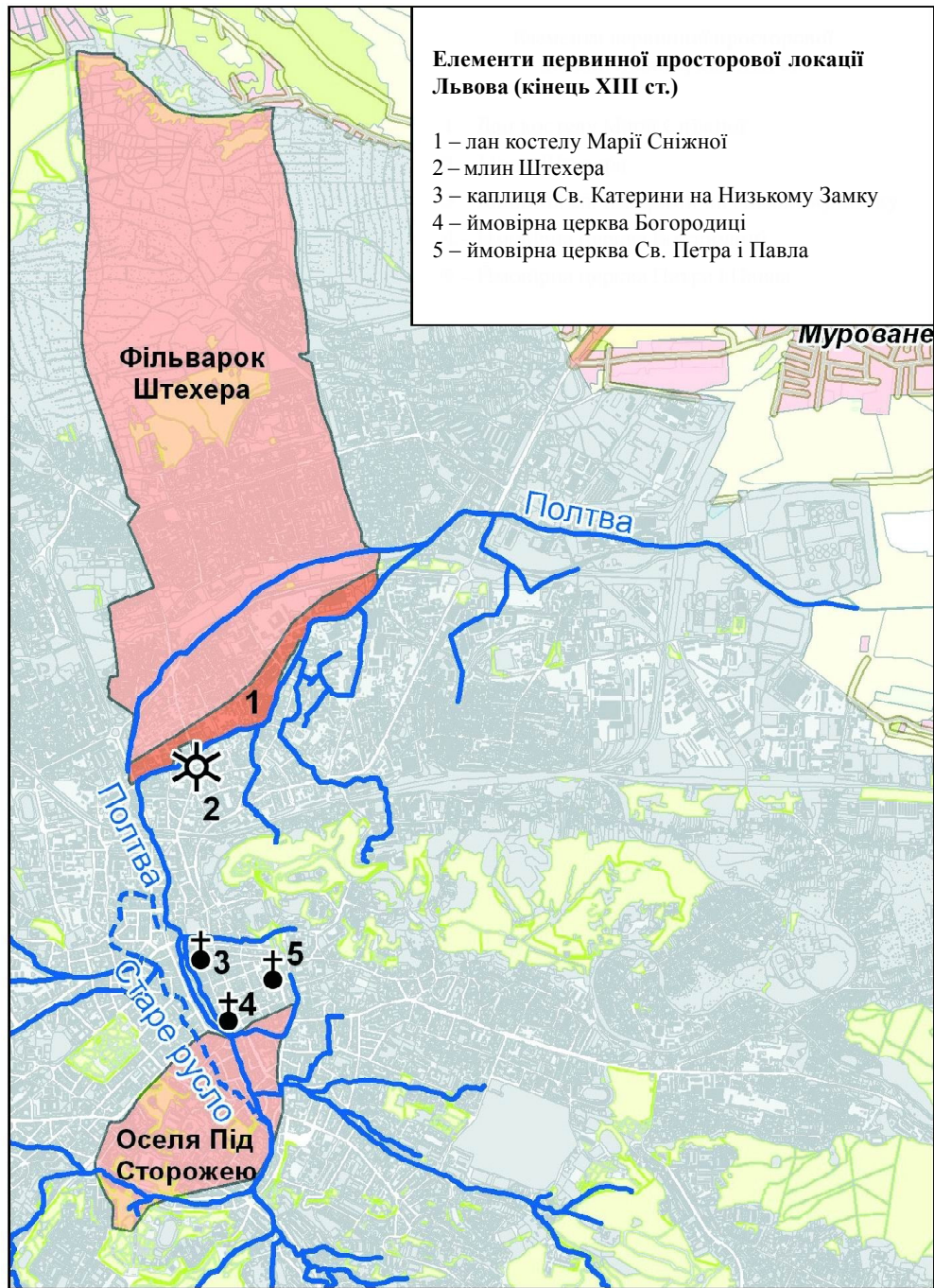
Відповідно до привілею 1356 року²³ місто отримувало 70 франконських ланів. Ці лани вимірювали, починаючи від периметру „міста в мурах” (у пізніших

* Штучне русло Полтви (каналізоване на зламі XVIII–XIX ст.) пролягало від кінця проспекту Т. Шевченка до початків проспекту В. Чорновола.

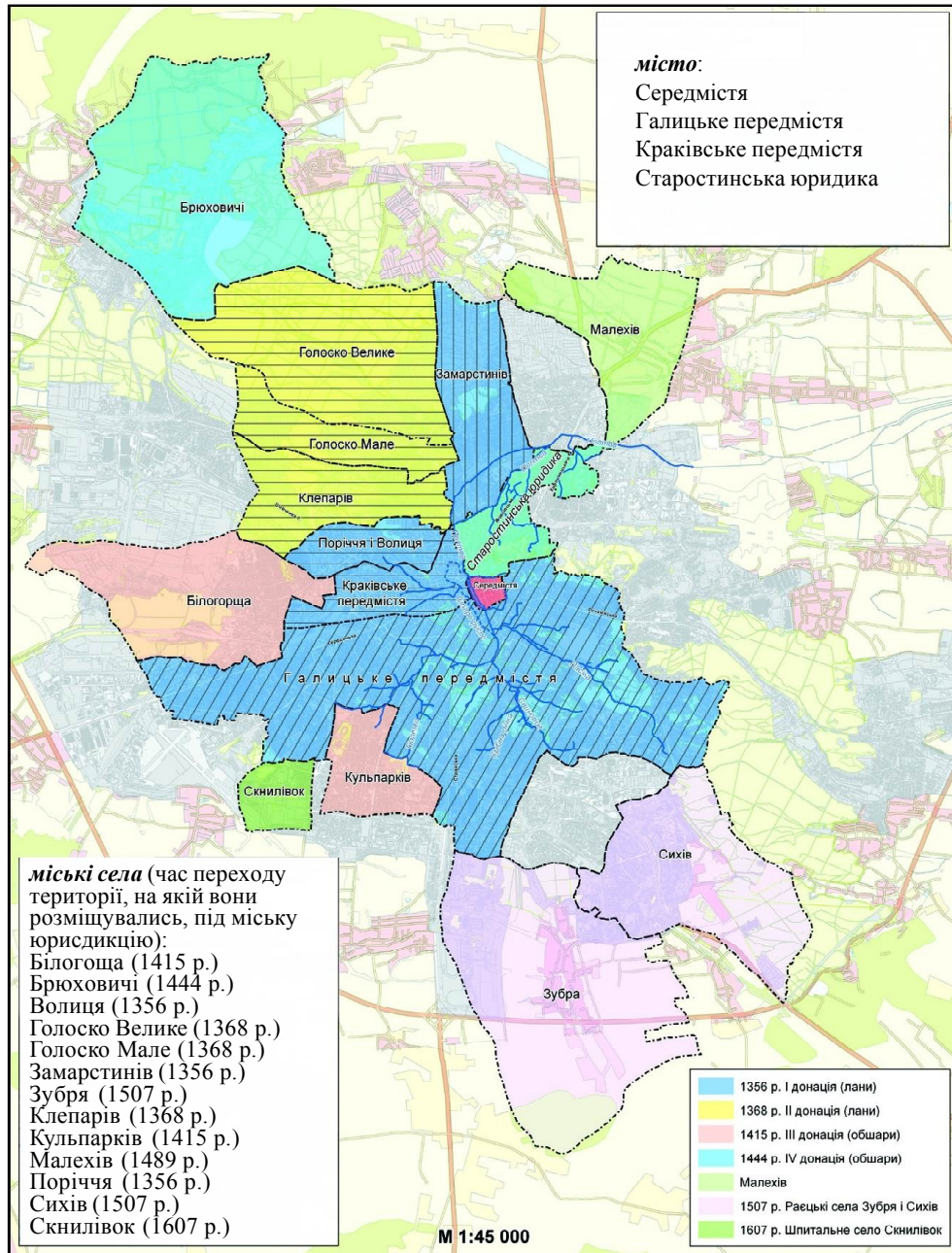
²² Ісаєвич Я. „Альтана посеред раю”: Львів у 1582–1602 рр. // Львів: Історичні нариси / Упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 38.

** З картографічного аналізу Степана Ямелинця випливає, що старе природне русло Полтви, починаючи від місця, де зливалися води Пасіки й Сороки, тобто від стику вулиць А. Фредра, М. Саксаганського, М. Грушевського і проспекту Т. Шевченка, тягнулося на північний схід між вулицями А. Волошина і Д. Григоровича, уздовж вул. П. Ковжуна, Ф. Ліста, Банкової, пр. Крива Липа, вул. С. Наливайка, перетинаючи вул. Городоцьку. Далі старе русло утворювало петлю, прямуючи до стику вулиці Шолом Алейхема зі Шпитальною, далі – на північ між вулицями Таманською і Джерельною, на схід паралельно до вул. М. Балабана і на південь паралельно до вул. М. Куліша і з'єднувалося з новим меліорованим руслом десь на стику вул. Вагової і просп. В. Чорновола.

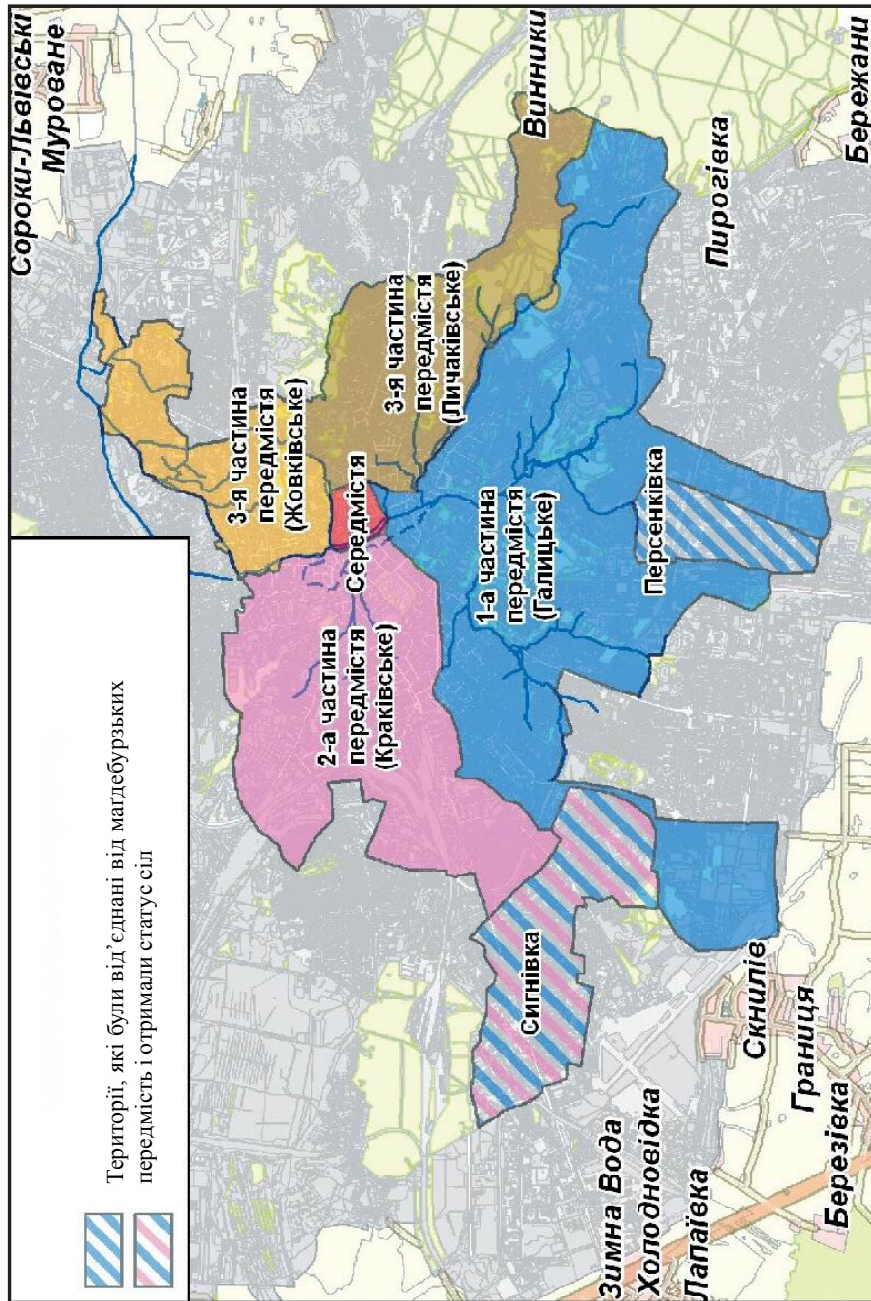
²³ Привілеї міста Львова... № 1. С. 27–30.

Ілюстрація 1. Просторові елементи магдебурзького права у Львові кінця XIII – початку XIV ст. Реконструкція М. Долинської.

Ілюстрація 2. Формування території Львова у XIV – на початку XVII ст. Реконструкція М. Долинської.

Ілюстрація 3. Адміністративно-територіальний поділ Львова в австрійський період (1772–1918). Реконструкція М. Долинської.

документах стверджувалося, що лани починаються з „чола мурів”), тобто від зовнішньої сторони міських оборонних фортифікацій. Оточуючи середмістя вузькими сторонами, лани радіально тяглися до периферії загальної міської території. Казимир III привілеєм 1368 року²⁴ дарував Львову вже 100 франконських ланів, чітко окресливши міську територію під юрисдикцією львівського вейта. Невиразне тлумачення обома згаданими привілеями кількості ланів зумовило плутанину щодо площі Львова уже в ранньомодерному періоді. Міські владці беззаперечно вірили, що з ласки королів отримали в сумі 170 ланів. Для прикладу, в судовому акті спеціального карного суду, що відбувся 14 квітня 1643 р., у вступній частині записано: „Згаданому місту Львову були щедро віддані приділені найяснішими польськими королями сто сімдесят ланів під оселю і для збільшення міських доходів разом з зазначеним і доданим застереженням того, що тих сто сімдесят ланів з своїм пожитком, юрисдикцією і з усім управлінням підлягатимуть місту і підлягають міському магістратові. Щоб підтвердити це, для меншої витрати часу він подає один, але особливої ваги привілей найяснішого Сигізмунда I, з дати – в Кракові на Генеральному сеймі, в понеділок після неділі юдіка [27. III] р. 1542*, щоб його прочитати і сюди внести. Ті сто сімдесят ланів перебували до цього часу і перебувають під юрисдикцією і управлінням міста на підставі підтвердження і скріплення всіх привілеїв з нагоди... коронації... Владислава IV...”²⁵.

Питання, чи під час другого надання місто отримало додаткових 100 ланів до 70-ти, які вже мало під юрисдикцією, чи до 70-ти додали 30, щоб загальна сума становила зазначені у привілеї 100 ланів, майже два століття дискутувалося серед львівських істориків. Однозначно вирішити це питання вдалося за допомогою документа (чистовика і чернетки) початку XVII ст. під назвою „Головний інвентар”, в якому описано всю рухому й нерухому власність міста²⁶. Відповідно до цього опису загальна сума ланів, які місто мало у власності впродовж магдебурзького періоду, становила 100 (за чистовиком інвентаря 1608 року) або 102 (за чернеткою). Дві наступні донації (1415 і 1444 років) склалися з так званих обшарів, тобто невимірних територій.

Уявлення про зміст і форму локаційного привілею щодо призначення подарованих територій, а також пояснення, що саме й де буде належати місту, дає обширна цитата з привілею Казимира III від 1368 р.: „відтепер даємо, даруємо і дозволяємо у повне і всіляке застосування цим місцям...

²⁴ Там само. № 3. С. 35–36.

* Цей привілей не опублікований; очевидно, не зберігся.

²⁵ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Збірник документів / Під ред. Я. П. Кіся. Львів, 1961. № 88. С. 267, 273; ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 1104, арк. 72 зв.

²⁶ *Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa...* S. 457–462; ЦДІА України у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 108, арк. 10–18 зв.

100 франконських ланів на німецькому магдебурзькому праві зі всіма користями, луками, пасовищами, болотами, лісами, дібровами, чагарниками, орною землею й облогом, млинами, ставками, рибними місцями, водами, проточними річками, що в межах і розмірах згаданих 100 ланів можуть знаходитися для викорчовування, закладення, оброблення, покращення, добротинного використання, почавши від „чола” мурів згаданого міста, від гори, що називають горою Стефана, і так вниз по обох берегах річки Полтви і звідтам від окружності згаданого міста Львова аж до млина парафіяльного костелу святої Діви Марії включно, який розташований внизу згаданого міста. Крім того, млин згаданого костелу святої Марії, що з давніх часів і навечно до цього костелу приєднаний, разом з одним ланом, що також цьому костелові належить, до згаданих 100 ланів приєднуємо. І млин пана Григорія Штехера, львівського міщанина, в розмірах вищезгаданих 100 ланів чи мансів також хочемо залишити”²⁷. Окреме наголошення про включення млина Штехера і лану костелу Діви Марії до ареалу ста ланів підтверджує гіпотезу про їхнє давніше існування та першу локацію міста наприкінці XIII ст.

Порівняння цього документа з пізнішими (зокрема з „Головним інвентарем” 1608 року) дає змогу реконструювати приєднання до міської юрисдикції конкретних територій відповідно до майбутнього адміністративно-територіального поділу. На теренах 70 ланів, отриманих згідно з привілеєм Казимира III, згодом сформувалися (у територіально-адміністративному вимірі) чотири тракти Галицького передмістя, Краківське передмістя, один лан костелу Діви Марії і території майбутніх сіл Поріччя, Волиця і Замарстинів. Друга донація (1368 р.) включала терени майбутніх сіл Голоско Мале, Голоско Велике і Клепарів. Третя (1415 р.) додала до міської юрисдикції територію майбутніх сіл Кульпарків і Білогоща, а четверта (1444 р.) – Брюхович. Середмістя Львова не входило у склад 100 ланів (хоча його площа – близько 50 га – приблизно відповідає площі двох ланів). Розпланування львівського середмістя (за виключенням того, що в плані воно є прямокутною трапецією) майже повністю втілює ідею ідеального магдебурзького „міста в мурах”.

Адміністративно-територіальне формування львівських передмість і міських сіл тривало до початку XVI ст.

Передмістя отримали назви від двох головних брам міста: Галицької і Краківської (наприкінці XIV і на початку XV ст. остання називалася Татарською). Галицьке передмістя утворилося на 45 ланах з першого надання, Краківське займало 14 ланів того ж походження. Межа між ними розпочиналася навпроти західного прясла міських мурів і прямувала в північно-західному напрямку, залишаючи південний схил пагорба собору Св. Юра на Галицькому передмісті, а костел Св. Анни – на Краківському, пролягала паралельно до хребта Святоюрського пагорба вздовж гостинця, що тягнувся вздовж цього пагорба в

²⁷ Привілеї міста Львова... № 3. С. 35.

західному напрямку. Межею між Краківським передмістям і Старостинською юридикою вважали русло Полтви. Межа між Галицьким передмістям і Старостинською юридикою пролягала трохи північніше від лінії сучасної вул. М. Лисенка і тягнулася вздовж пагорбів нинішнього Шевченківського гаю.

Наприкінці XIV і на початку XV ст. переважно німецькі поселенці Львова активно освоювали надану місту територію шляхом заснування міських сіл. Чому частина наданих місту земель набула статусу передмість, а на решті були засновані села, на сьогодні залишається нез'ясованим. Можна тільки припускати, що найбагатші міщани-патриції набували значні земельні наділи й закладали там фільварки; міцні господарства дещо віддалені від середмістя з часом набували такої самостійності, що трансформувалися в села, феодем яких виступало місто в особі міської ради.

Одними з перших виділилися села Поріччя й Волиця (Воля Замарстинівська), які згадуються в документах до початку XVII ст., але без вказівок щодо їхнього розташування. Накладання писемних даних стосовно північної межі Краківського передмістя на мапу дає змогу припустити, що обидва ці села первісно займали територію між цим передмістям та селами Клепарів і Замарстинів, а згодом були приєднані до Краківського передмістя. Датою заснування інших міських сіл прийнято вважати дати перших документальних згадок про них. Замарстинів утворений на площі 12 ланів з території 70 ланів першого надання ланів, що тягнулися в напрямку південь–північ. Уважають, що його заклали Андреас і Йоганн Зомерштейни в 1386 р.; від їх прізвища утворилася й назва (уже йшлося про те, що першим засновником фільварку на цьому терені міг бути хтось з родини Штехерів). На 30 ланах другої донації утворилися Клепарів, Голоско Мале і Голоско Велике. Клепарів був закладений на площі 12 ланів спочатку як фільварок, засновником якого в 1419 р. був міщанин Кльопер; від його прізвища й походить назва села. Голоско Велике містилося на 9 ланах; його фундатором 1404 року став міщанин Петер Ціммерман. Його зять Януш-перекладач у 1425 р. заснував Голоско Мале, яке займало 7 ланів. Обидві назви Голоска походять від ймення урочища Оловсько. Лани у всіх трьох селах тягнулися в напрямку південь–північ. На обшарах, наданих місту привілеєм Владислава II від 18 вересня 1415 р., були закладені два села – Білогоща і Кульпарків. Білогоща (Білогорща) була заснована в 1423 р., а Кульпарків виник у 1425 р. Назва походить від перекрученого прізвища першого власника Павла Гольдберга. Брюховичі засновані теж на обшарах, наданих Львову згідно з привілеєм Владислава III від 21 липня 1444 р. родиною міщан Гандлів. Назва походить від річки Брюховиці, що протікає в цій місцевості.

Формування міської території Львова завершилося у другій половині XV – на початку XVI ст., коли до міста як його опосередкована (непряма) власність увійшли села Малехів (1489 р.), Зубря і Сихів (1507 р.). Першою писемною згадкою про Малехів можна вважати інформацію від 1377 р., коли вірменин Мандрус продав свій фільварок Мальоху русинові Янові Махевичові. У 1392 р.

фільварок перетворився на приватне село львівського громадянина Бльоротца, яке пізніше належало якомусь Михайлові Ламбацькому²⁸. Згодом село, за інформацією Дениса Зубрицького, перейшло у власність львівського громадянина Бльортца (*Dominus Blorots Civis Lemburgensis*), який у 1392 р. продав його Михайлові Ламбацькому²⁹, далі – Янові Юрі з Острова; від 1480 р. село належало Павлові Юрковському з Чорторії. Від 1469 р. назва Мальоха трансформувалася у Малехів. У 1489 р. король Казимир IV декретом від 16 квітня дозволив заміну трьох сіл, розташованих далі від міста, на село Малехів як власність шпиталю Св. Лазаря³⁰. Трансакцію пояснив львівський хроніст XVII ст. Бартоломій Зіморевич, пишучи, що Малехів як село, близько розташоване до Львова, виміняли за три інші села (Большів, Могилище і Лучани), які 1456 року (1427 р.³¹) „Ян Ходоровський з Бжоздовіц, щоб щось земного в землю живих з собою взяти, шляхетну частку своєї ділччини... наказав віддати старим і немічним старцям”³². Наступна згадка Д. Зубрицького про Малехів відноситься до 1491 року: „В оренду віддали шпитальне село Малехів, за винятком корчми й чиншу готівкою”³³. З цього випливає, що Малехів належав шпиталеві Св. Лазаря. Це село безпосередньо не було міською власністю; ще в першій половині XX ст. його вважали маєтком фундації калік імені Св. Лазаря³⁴. Важливими є інша згадка у Д. Зубрицького під 1576 р. про села (з Малеховом включно), які він називає міськими маєтками³⁵, і перелік міських сіл у податковому реєстрі (*sczosz*) від 1579 р.³⁶, де фігурує *Malieschow*. Відсутність Малехова в інвентарі 1608 року підтверджує припущення, що його територія не входила до ста ланів. До „Головного інвентаря” Малехів не внесли на тій підставі, що й інші території, які прямо чи опосередковано належали місту, але знаходилися поза ареалом ста ланів. Крім того, на особливих засадах (як приватна власність міських райців) до території Львова від 1507 р. належали села Зубря і Сихів³⁷.

²⁸ *Dziubiński L.* Okolice i dobra miasta Lwowa. Szkic historyczno-etnograficzny // *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895.* Lwów, 1896. S. 499.

²⁹ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова / Перекл. з польськ. І. Сварника; наук. комент. М. Капраля. Львів, 2002 („Львівські історичні пам’ятки”. Т. III). С. 57.

³⁰ *Dziubiński L.* Okolice i dobra... S. 499.

³¹ Остання дата подана в примітках до „Хроніки” Д. Зубрицького видання 2002 року (с. 301) з посиланням на: *Kretosz J.* Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 r. Lublin, 1986. S. 270.

³² *Зіморевич Б.* Потрійний Львів. *Leopolis triplex* / Перекл. з латин. Н. Царьової; наук. комент. І. Мицька. Львів, 2002. С. 84.

³³ *Зубрицький Д.* Хроніка... С. 114.

³⁴ *Drexler I.* Wielki Lwów. Le Grand Leopold. Lwów, 1920. S. 24.

³⁵ *Зубрицький Д.* Хроніка... С. 180.

³⁶ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum skarbu Koronnego, oddz. 1, sygn. 21, s. 888.*

³⁷ *Капраль М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С. 300.

Умовно територію міста можна графічно зобразити у вигляді трьох концентричних геометричних фігур. В середині міського простору знаходиться чотирикутник „міста в мурах”, його оточує неправильна геометрична фігура передмість (з анклавом Старостинської юрідики на північному сході), до північно-західної межі передмість прилягають плями теренів міських сіл.

На початку XVII ст. до обширних теренів Галицького і Краківського передмість і міських сіл додалася ще невеличка територія села Скнилівок. Ще в першій половині XVI ст. Скнилівок (або Малий Скнилів) виокремився як присілок села Скнилова. Розташований на схід від основного села, Скнилівок межував з міським селом Кульпарковим і з Галицьким передмістям. Д. Зубрицький вважав, що присілок подарував львівському шпиталю Св. Духа король Сигізмунд III³⁸. Згідно з іншою інформацією, власник Скнилова Станіслав Піруцький, програвши значну суму в карти, заклав цей присілок шпиталю, і дещо пізніше внаслідок несплаченого боргу шпиталь Св. Духа з 1607 р. став повноправним власником Скнилівка³⁹.

У такому адміністративно-територіальному вигляді терени Львова проіснували до 1772 р., коли Галичина була приєднана до Габсбурзької монархії. Адміністративні заходи австрійської влади поступово зумовили зміни практично в усіх сферах життя Львова. Можливо, найнаочніше вони проглядалися в адміністративно-територіальному устрої. Внаслідок змін у фіскальній політиці територія передмість спочатку номінально була зарахована до міської юрисдикції, а міські села були виключені з власності міста. Уже за короткий час почалися фактичні зміни у використанні міського простору. У документах з початку австрійського періоду два давні передмістя міської юрисдикції і Старостинська юрідика (передмістя королівської юрисдикції) були переділені на чотири частини, які назвали дільницями: Галицьку, Краківську, Жовківську і Бродівську (пізніше Личаківську); передмістя отримали порядкові номери, а колишнє середмістя називали містом. Попередні межі між Галицьким і Краківським передмістями були пересунені в південному напрямку, а кордони між передмістями та міськими (й іншою юрисдикції) селами майже повністю збережені. Винятковими стали дві ділянки зовнішньої межі Львова. В обох випадках це було виключення чималих ділянок з Галицького і Краківського міських передмість і надання їм статусу сіл. У першій чверті XIX ст. західну периферію Галицького і Краківського передмість заселили німецькі колоністи. З невідомої досі причини вони почали трактувати цю територію як село, називаючи його Сигнівка. Те саме відбулося з оселею (чи фільварком) Персенківка, що розташовувалася на південній околиці Галицького передмістя; у документах середини XIX ст. вона виступає як самостійне село⁴⁰. Під кінець XIX ст. відбулося правове визначення шостої

³⁸ Зубрицький Д. Хроніка... С. 214.

³⁹ Dziubiński L. Okolice i dobra... S. 500.

⁴⁰ Долинська М. Історична топографія... С. 107, 128, 178. Персенківка в 1920-х роках буде повернена до складу Львова під назвою Кульпарків-2.

дільниці Львова, що однак ніяк не змінювало зовнішніх меж міста, – з найбільшого Галицького (першого) передмістя-дільниці частина була визначена як шоста дільниця, за якою офіційно закріпили стару традиційну назву Новий Світ.

Початки модернізації суспільства і стрімке зростання населення Львова зумовили потребу в адміністративно-територіальній реформі, яка була здійснена в 1931 р. Тоді до юрисдикції Львова включено села-громади: Знесіння, Кривчиці (частина), Козельники, Кульпарків (село цієї назви і колишній фільварок Персенківка), Сигнівка, частина Білогощі (той терен, де під кінець XIX ст. утворилося селище залізничників Левандівка), Клепарів, Мале Голоско й Замарстинів⁴¹. З цього часу в адміністративному поділі Львова додалися три нові дільниці. Фактично перестала існувати Галицька дільниця, яку поділили поміж іншими; а новий поділ був такий: I. Середмістя, II. Янівське, III. Жовківське, IV. Личаківське, V. Снопків, Красучин, Софіївка, Козільники, Персенківка, VI. Новий Світ, Кульпарків, VII. Левандівка, VIII. Замарстинів, IX. Знесіння⁴².

Після початку Другої світової війни і приєднання Львова до Радянського Союзу дільниці перейменували на райони, які отримали ідеологізовані назви: Середмістя і Перша (Галицька) дільниця – Центральний міський (від 1940 р. – Сталінський, згодом Ленінський) район; Друга (Краківська) дільниця – Залізнодорожний, пізніше Залізничний район; Третя (Жовківська) дільниця – Шевченківський район; Четверта (Личаківська) дільниця – Червоноармійський район. Значні територіально-адміністративні зміни були здійснені німецькою адміністрацією: 1 липня 1942 р. до Львова приєднали одне місто (Винники) і 20 сіл та присілків (Білогорща, Брюховичі, Велике Голосько, Каменопіль, Кривчиці, Ляшки Муровані, Лисиничі, Малехів, Підбірці, Рудно, Рясна Польська і Руська, Сихів, Козельники, Скнилів, Малий Скнилів, Львівські Сороки, Збоїська, Зимна Вода, Зимновідка). У результаті цього площа міста зросла від 6,6 до 26 тис. гектарів. Тоді ж запроваджено новий адміністративний поділ міста з одинадцяти дільниць: I. Штадтмітте, II. Кайзервальд, III. Квелленберг, IV. Стрийпарк, V. Гохшуле, VI. Гауптбангоф, VII. Зоммерштайн, VIII. Вайнберген, IX. Кальтвассер, X. Штадтвальд, XI. Ам Пельтев⁴³. Після 1944 р. радянська влада повернула поділ міста на чотири адміністративні райони, фактично базуючись на першому адміністративно-територіальному устрої австрійського часу, але дещо розширивши його зовнішні межі.

З набуттям Україною державної незалежності райони міста без зміни меж були перейменовані, відповідно, у Галицький, Франківський, Шевченківський і Личаківський. У 2000 р. виділили Сихівський район, що розташований на теренах

⁴¹ Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів / За наук. ред. М. Капраля. Київ, 2014. С. 61.

⁴² Степанів О. Сучасний Львів: Путівник / Вид. стереотипне. Львів, 1992. С. 26.

⁴³ Там само. С. 27.

давнього села львівських райців Сихів і частини Галицького передмістя. Одночасно були змінені межі між районами без найменшого врахування історичної традиції. У 2009 р. погодили „включення до меж території м. Львова” двох невеликих ділянок колишнього радгоспу „Львівський”*, затвердили загальну площу території, що підпорядковується Львівській міській раді – 17 282,4 га (у тому числі площу м. Львова 15 076,4 га), та зафіксували лінію межі цієї території⁴⁴.

The formation and development of Lviv territories: changes in the administrative and territorial division of the city in XIIIth–XXIst centuries

Mariana DOLYNSKA

*Ukrainian Catholic University,
Department of Classical, Byzantine and Medieval Studies,
17 Svetsitskyi str., Lviv 79011, Ukraine
mardol@ucu.edu.ua*

There is no information about official administrative division of Lviv's territory during the princely rule; one can only talk about some typical features of the Magdeburg's spatial formation. Lviv's territory was divided into downtown, two suburbs and town's villages, and all this spatial areas were administered by City Council during the XIV–XVIIIth centuries., The borders of the suburbs were altered and the urban villages were taken out of the City Council's jurisdiction during the Austrian period. The Lviv territory grew during the XXth century. The borders of suburban districts were changed at the beginning of the XXIst century.

Keywords: Lviv in XIIIth–XXIst centuries, urban area, administrative-territorial division.

* З ухвали не можна зрозуміти, в якому адміністративному підпорядкуванні були землі цього радгоспу до 2009 р.

⁴⁴ Йдеться про ухвалу № 2711 Львівської міської ради „Про встановлення територіальних меж між землями Львівської міської ради, у тому числі м. Львова, та землями адміністративно-територіальних утворень, які межують із землями Львівської міської ради” від 18 червня 2009 р.

**Kształtowanie i rozwój terytorium Lwowa:
zmiany w podziale administracyjno-terytorialnym
miasta w okresie XIII–XXI wieku**

Mariana DOŁYŃSKA

*Ukraiński Uniwersytet Katolicki,
Katedra Studiów Klasycznych, Bizantyjskich i Średniowiecznych,
ul. H. Święcickiego 17, Lwów 79011, Ukraina
mardol@ucu.edu.ua*

Nie dysponujemy informacjami na temat oficjalnego podziału administracyjnego Lwowa w czasach książęcych; możemy mówić tylko o typowych elementach magdeburskich przestrzennych formacji. Od XIV do XVIII w. Lwów był podzielony na śródmieście, dwa przedmieścia oraz podmiejskie wsie; wszystkie te części znajdowały się pod administracją magistratu. W okresie austriackim granice przedmieść uległy modyfikacjom, a same wsie wyłączono spod kontroli władz miejskich. W XX w. terytorium miasta powiększyło się. Na początku XXI w. granice lwowskich przedmieść-rejonów uległy kolejnym zmianom.

Słowa kluczowe: Lwów XIII–XXI w., obszary miejskie, podział administracyjno-terytorialny.